УДК 340

О.В. Петришин, *академік,*
віце-президент АПрН України,
завідувач кафедрою теорії держави і права
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

СОЦІАЛЬНО-ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА

Становлення правової, демократичної, соціальної держави зумовлює нагальну потребу осмислення ролі й місця права як універсального способу впорядкування суспільних відносин, вирішення актуальних проблем соціального розвитку й невід'ємного складника правової соціалізації особистості. Принципи Конституції України стосовно визнання людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю, відповідальності держави перед суспільством, спрямування державної діяльності на утвердження й забезпечення прав та свобод людини і громадянина, поділу влади, забезпечення верховенства права не залишають сумнівів щодо світоглядної орієнтації української державності і правової системи. Утім усі ці програмні настанови вимагають своєї реалізації на рівні загальнотеоретичних концепцій, що у правовій сфері викликає необхідність подолання вітчизняною юриспруденцією звичних уявлень про соціальне призначення права, зумовлені цим характерні риси процесу правового регулювання суспільних відносин, стереотипи нормотворчої й нормозастосовчої діяльності.

Проте правове поле в цілому продовжує сприйматися суспільною свідомістю й відтворюватися правовою теорією як однобічний вплив влади на суспільство, а право – як засіб здійснення певних управлінських завдань, знаряддя для силового забезпечення проведення певної політики, практично – як веління держави [2]. Із цієї позиції державний примус є «первинною властивістю права», а саме право – це «матеріалізація» психологічного примусу, який забезпечується, крім іншого, силою зовнішнього впливу (примусу) за посередництвом публічної влади [21, с. 6, 10]. Вихідна ідея такої моделі правового регламентування була сформульована в концентрованому виді ще на початку минулого століття Г.Ф. Шершеневичем: «Будь яка норма права є наказ... Ми даємо найменування правових

тільки тим нормам, додержання яких приписується під загрозою, що виходить від держави» [31, с. 281, 283]. З точки зору такої логіки навіть норми, виражені в дозвільній формі, «в дійсності містять наказ», оскільки іншій стороні, відповідно, наказується виконувати або не виконувати певні дії [31, с. 282]. Як результат – функціонування правової системи зводиться виключно до регламентації суспільних відносин, що не залишає простору для автономного регулювання, тобто ініціативної діяльності громадян та їх різноманітних об'єднань, становлення громадянського суспільства й дійової системи місцевого самоврядування.

У межах такого бачення ухвалення законів як наказів, що підлягають безперечному примусовому виконанню, – це своєрідний підсумком упорядкування суспільних відносин. Зростання їх кількості прямо не пов'язується з ефективністю правового регламентування: недоліки «невдалих» законів вирішуються за рахунок прийняття нових, так би мовити, кращих, а потім – ще кращих... (За різними джерелами з часів проголошення незалежності України було ухвалено близько 3 тис. законів, дві третини яких стосувалися внесення змін до вже існуючих). Що ж до проблеми здійснення приписів законодавчих норм, то вона знаходиться нібито поза змістом права й поза безпосереднім інтересом науковців. У всякому разі вона розглядається як така, що має для юриспруденції (у звуженому розумінні) похідний, вторинний характер. За межами юриспруденції виявляється і проблема змін права, передовсім питання: чому і для чого вони потрібні і що законодавець намагається змінити? Адже норми, які регулюють законотворчий процес, передбачають саму можливість внесення змін, регламентують лише технологію й використання правил юридичної техніки. У результаті цього порушується сприйняття цілісності права, процесу правонаступництва, історичного розвитку права як соціального явища, змістовних і якісних особливостей правової системи тієї чи іншої держави.

Орієнтація наукових пошуків виключно на встановлене (позитивне) право, яке у вітчизняній правовій системі практично зводиться до законодавства, звужує поле зору дослідників до ментальних процедур розробки й аналізу текстів законів та інших нормативно-правових актів разом із завданням внутрішньої їх узгодженості – системності законодавства. У зв'язку із цим правознавство, як наука про місце й роль права в життєдіяльності суспільства й держави, практично зводиться до законознавства, що

не може бути одним і тим же за своїм визначенням [25, с. 147]. Видатний російський філософ і юрист І.О. Ільїн цілком справедливо вказував на несамостійність статусу такого законознавства, оскільки «воно саме не досліджує предмет, а натомість підводить короткі підсумки іншим самостійним наукам про право» [12, с.64].

Вагомий внесок в осмислення нової правової реальності покликана зробити активізація досліджень у напрямку пошуку складників правової картини сучасного суспільства, яке йменують як постіндустріальне або інформаційне, що в контексті даної статті означає необхідність розширення меж соціально-культурного простору правового регулювання й зумовленого цим дослідження права. Через те не є випадковою оцінка поняття «право» у звуженому інструментальному сенсі, недостатньому для побудови сучасної теорії права, що зумовлює пошуки інших, більш змістовних правових категорій, адекватних інтегративній функції загальнотеоретичної юридичної науки, серед яких пропонуються такі, як «дія права», «правова система», «правове життя», «правотворчість» тощо. Причому основний аргумент на їх користь зводиться до необхідності подолання надлишкової абстрактності вітчизняної юриспруденції, її фактичної відстороненості від реальних проблем суспільства й конкретних соціальних відносин, що часто-густо призводить до вкрай небезпечної тенденції своєрідної «химеризації» юридичної науки, передовсім теорії права, що постає реальною перешкодою на сучасному етапі її розвитку [30, с. 5].

Категорія «дія права» розглядається як понятійна конструкція, покликана змістити акцент в бік проблематики практичного втілення в життя правових норм. Але за таких умов це поняття не може трактуватися інакше, ніж похідне від традиційного правозуміння, яке залишається незмінним і непорушним. У зв'язку із цим проблеми динаміки права знову ж таки знаходяться, так би мовити, поза правом власної природи. Тому запровадження поняття «дія права», до певної міри розширюючи горизонти правової науки, не може претендувати на оновлення наших уявлень про природу і зміст самого права, а тому й забезпечити приріст .

Поняття «правова система», яке співвідноситься із соціумом як цілісним і багатоаспектним феноменом, теж істотно збільшує діапазон дослідження права, спираючись на арсенал пізнавальних можливостей системного підходу. Воно стає все більш усталеним для вітчизняної юриспруденції [6], стимулює повніше і

змістовніше розуміння права саме як соціального явища, яке вже не може обмежуватися виключно сферою належного (ідеології). Однак не слід забувати, що призначенням системного підходу є певна схематизація, а тому й деяке «спрощення» реальності. Ось чому правова система як така не в змозі вичерпати всієї правової реальності, а основною її проблемою (як і будь якої іншої соціальної системи) залишаються відносини з навколишнім середовищем: чим цілісніше і внутрішньо несуперечливішою стає система, тим вона самодостатніша й більш закрита [4].

Наступною спробою подолання однобічності підходу до праворозуміння стало поняття «правове життя», запропоноване російським теоретиком права А.В. Мальком [17, с. 14-21]. Безперечним здобутком цієї концепції є звернення уваги на реальні аспекти поведінки суб'єктів права, так би мовити, на «енергію права», спроба охопити цим поняттям як необхідне, так і випадкові чинники – як позитивні, так і негативні правові складники (наприклад, правопорушення). У цілому ж ця категорія, покликана уможливити, на думку науковця, погляд на правову реальність без «рожевих окуляр», щоб сприймати її з усіма досягненнями й недоліками, сильними і слабкими сторонами [17, с. 17]. Водночас учений, не виходячи за рамки традиційних методологічних канонів, стверджує, що правове життя покликано «певним чином оформляти (!) особисте, державне й суспільне життя», зводити його до правових актів, своєрідної їх піраміди й систематизації актів-документів [17, с. 14, 17, 19], що всупереч заявленим новаціям знову повертає його в русло усталеної правової проблематики.

Окремої уваги заслуговує пропозиція деяких правознавців стосовно потреби врахування елементів творчої активності у праві, суб'єктом якої може бути лише людина, шляхом постановки в центр правової теорії категорії «правотворчість» [5]. Як бачимо, обґрунтовано акцентується увага на соціоантропологічній природі правової реальності, але цей чинник пропонується враховувати в обмеженому варіанті – лише в процесі розробки законодавства з виключенням можливості пов'язати творчий підхід з реалізацією приписів норм права, яка розглядається виключно через призму певних механізмів.

Прикметним для становлення більш адекватного сучасним реаліям поняття «право» є підхід П.М. Рабіновича, який задекларував рух до європейського праворозуміння саме на підставі тлумачення практики Європейського суду з прав людини, яка передбачає необхідність поглибленого

вивчення власного змісту права, констатації незвичних для вітчизняної науки «онтичних» його властивостей: можливості задовольняти певні інтереси, врахування біосоціальних характеристик індивідів та їх психологічного стану, можливості задоволення інтересів, унікальності соціальної ситуації й ситуативності в цілому, неможливості лише формалізованого підходу, потреби виходу за межі юридичного тексту, справедливої збалансованості [26, с. 12-14]. Проте намагання запровадити запропоновані критерії правозуміння, вироблені на підставі аналізу практики такої специфічної юридичної інстанції, як Європейський суд з прав людини, в канони «діалектично інтерпретованого матеріалістичного розуміння» призводять до неочікуваного контексту загальносоціального права, тобто недержавновладного, неюридичного [26, с. 15]. Звичайно, право має складну й багатоаспектну природу, що передбачає потребу в різних підходах до його дослідження й робить можливою певну специфіку його тлумачень, однак це не означає доцільності визнання існування різних за своїм змістом видів права, зокрема, соціального і юридичного. Звідси випливає теза, що нібито права людини є неюридичними, а стають юридичними лише в разі визнання їх з боку державної влади.

Уточнення предмета правознавства, яким виступає розгорнуте поняття права, має спиратися передусім на суттєве оновлення методологічного арсеналу наукових досліджень у галузі держави і права [20, 22]. Кожен історичний період характеризується усталеними стереотипами сприйняття навколишнього середовища, зокрема, у сфері пізнавальної діяльності, тобто певною науковою картиною світу. До того ж указувати з позицій сьогоднішнього рівня розвитку науки на недосконалість світоглядних настанов минулого можна лише умовно. Продуктивнішою є оцінка формування методології пізнання як розвитку можливостей людини й суспільства, що знаходяться в постійному русі, збагачуються інноваційними ідеями, як процесу, що супроводжується науковими реформами й революціями. Наразі першочерговим постає наукознавчий аспект, згідно з яким переосмисленню підлягають самі підходи до розуміння особливостей зазначеної діяльності в царині соціальної, в тому числі правової реальності з огляду на новітні методологічні досягнення [32].

Одним із важливих напрямків такого оновлення, особливості якого полягають у розгляді правової реальності перш за все під феноменологічним кутом зору, є дослідження права як соціально-

го явища, що виникає за умов специфічного правового способу соціальної регуляції [33, с.144; 24, с. 8-50]. А це передбачає застосування до юридичної сфери наукового інструментарію суміжних дисциплін – філософії, антропології, психології й соціології [19, с.7]. Доречно зауважити, що перетворення філософії на сувору науку, різновид науково-дослідницької діяльності пов'язують з іменем Е.Гуссерля, основоположника феноменологічного методу [11, с. 170-171]. Таким чином, відкривається шлях до інтегративної концепції права, яка дає змогу пояснити найбільшу кількість правових явищ [15, с. 38], долаючи при цьому однобічність традиційних підходів і наукових шкіл – природного й позитивного права, історичної, соціологічної і психологічної. Адже феноменологічний контекст акцентує на взаємозалежному існуванні і взаємодії індивідів, які за посередництвом соціальних взаємовідносин реалізують належну їм свободу в межах загальної норми (міри), заснованої на еквівалентності обміну діяльністю [23; 25, с. 162-178]. Це на відміну від методологічного індивідуалізму й суб'єктивізму дає підстави зробити висновок про інтерсуб'єктивну (Ю.Хабермас) і в такому розумінні об'єктивну природу права, що акцентує увагу на пріоритетності здійснення невід'ємних прав та свобод людини в життєдіяльності сучасного суспільства й демократичної правової держави.

Варто наголосити й на тому, що такий підхід, пояснюючи право як норму, правило, міру того, як, за влучним виразом А.П. Зайця, необхідно діяти у відносинах з іншими людьми [28, с. 240], дає змогу зробити значний крок до вирішення вкрай загостреної сьогодні проблеми щодо чіткої практичної спрямованості правових досліджень. Адже будь-яке наукове пізнання, яке може бути охарактеризованим як самодостатнє (в певному сенсі), свою повноцінність набуває лише тоді, коли застосовується до актуальних питань практичного життя. Аксіомою ж ще з часів римського права є висновок, що юриспруденція – це передовсім царина сфер практичного освоєння реальності, а тому аналітичні розробки правової тематики мають орієнтуватися на соціальні очікування і знаходити практичне застосування.

Але дані методологічні настанови передбачають відмову від стереотипу сприйняття суспільства як такої форми суспільних відносин, особливості якої вбачались у її незалежності від свідомості й волі людей, а тому й у відчуженості від них самих, їх безпосередніх потреб. При цьому взаємодія людини в будь-якій сфері із зовнішнім світом, особ-

ливо із соціальним, не може складатися інакше, ніж за посередництвом відповідних уявлень про світ, надання його елементам певного сенсу і значимості [24, с.16; 14]. Натомість вихідним має стати аналіз права як породження суспільних відносин між соціалізованими індивідами, оскільки те, що людина живе серед інших людей, не є її примхою чи висновком, якого вона дійшла з мотивів спільної вигоди, тому що вона за своєю природою – як фізичною, так і духовною – призначена для життя в суспільстві і стає людиною лише як складник останнього [13, с.52]. Право не існує поза межами суспільства, але воно повинно розумітися як сукупність індивідів, що мають суперечливі, але водночас однотипні з іншими інтереси, які вони не можуть самостійно реалізувати, а тому єдино можливим способом їх існування виступає соціальне спілкування (конфлікт і співпраця) у формі відносин між собою й усіма іншими.

Сьогодні до певної міри стає звичним наголос на конфліктній природі права. Подібний соціальний конфлікт в історії політичної та правової думки мав різні інтерпретації – «війна всіх проти всіх» (з акцентом на антагонізмі індивідів), «класова боротьба» (з наголосом на протиріччях групових економічних інтересів), «повстання людини проти держави», звідки робились різні висновки: про необхідність абсолютизації державної влади, поділу сфер впливу держави та приватних інтересів, її «відмирання». Вітчизняна юридична наука теж намагається освоїти конфлікт інтересів або дещо обмежено – як юридичних механізмів вирішення спору, або з максималістських позицій так званої «правової доктрини виключення конфлікту інтересів» [10]. Це, безперечно, неможливо, оскільки саме соціальне спілкування у формі конфлікту і співробітництва за своєю суттю служить підґрунтям існування, функціонування й розвитку правової реальності.

Утім у процесі правотворення соціальна реальність повинна набути форми, придатної для правового регулювання. Правові якості добавляються до, власне, людських характеристик у результаті взаємного визнання індивідами певних прав і свобод, набуття ними статусу правових суб'єктів, на підставі чого виникає нова, правова за своїм характером реальність – правові поняття, конструкції, норми, відносини, поведінка. Тому усталена для вітчизняної юриспруденції категорія «правова форма», запозичена із класичного методологічного арсеналу, має отримати більш конкретизований

зміст, наближений до соціальної реальності, суб'єктивної за походженням, тому що в суспільних взаємовідносинах немає нічого такого, що не проходило б через свідомість людини й не вимагало постійного відтворення за допомогою активної поведінки, та об'єктивної за способом організації (існування), оскільки остання набуває особливого інституціонального й артикульованого вираження.

Реальність правової форми в такому розумінні полягає в тому, що вона є обов'язковою належністю соціальних відносин, поза якими вони, опинившись за межами права і усіма відповідними наслідками, не здатні як слід сформуватися, існувати і здійснюватись. За думкою С.І. Максимова, в сучасних дискусіях про природу права зазвичай виокремлюються 2 протилежні позиції – об'єктивізм (існування права в речах) і суб'єктивізм (існування його в думках). Правова ж реальність не претендує на презентацію якоїсь субстанційної частини дійсності, а виступає лише способом організації й інтерпретації певних аспектів соціального життя, буття людини, але настільки істотним, що за його відсутності розпадається сам соціальний світ [16, с. 148-150]. Правова реальність у цьому смислі постає специфічною сферою взаємодії суб'єктів, опосередкованою правовими нормами, суб'єктивними правами та юридичними обов'язками учасників суспільних відносин, їх реалізацією, гарантованою відповідними публічними інститутами. У зв'язку із цим не є випадковим звернення теоретиків права до нового, більш обґрунтованого й розширеного тлумачення функцій, які право виконує в суспільстві. Так, Є.В. Бурлай пропонує наступну класифікацію функцій права: компроміс; організація; соціальна стабілізація; розв'язання соціальних конфліктів; відновлювально-компенсаційна; соціальна відплата [3].

Одним з актуальних напрямків адаптації вітчизняного правознавства до потреб сьогодення має стати соціалізація юридичних знань, що передбачає більш широкий погляд на правову проблематику у контексті суспільства в цілому, а не лише його державної організації, опосередкованої відносинами виключно з приводу формування й реалізації державної влади. Соціум теж виступає певною формою організації соціальних відносин шляхом горизонтальної інституціоналізації сфери громадянського суспільства, яке структурується за первинним публічним інтересом. Держава з цієї точки зору є специфічним соціальним утворенням, інститутом публічної влади в масштабах усього суспільства,

тобто «суперінституціональною організацією» [7, с. 468-477], функціональне призначення якої полягає в забезпеченні стабільності і стійкого розвитку суспільства шляхом централізації і концентрації його владно-примусового (силового) потенціалу. Такий підхід дає змогу розставити акценти у співвідношенні державності і громадянського суспільства, які в сукупності складають цілісну спільність, але виконують у ньому різні функції: громадянське суспільство є соціальним фундаментом державності, а державна влада – важелем управління, який знаходиться на службі у певної спільноти, забезпечує її потреби й інтереси [18]. Зрештою, лише за умов чіткого усвідомлення соціальної природи права воно може стати дійовим засобом обмеження свавілля державної влади, розглядатися у зв'язку з правовою культурою суспільства, формувати почуття права тощо.

Засновники концепції правової державності обґрунтовано вбачали її підвалини у «правовому суспільстві», яке безпосередньо за допомогою права поєднує його громадські і державницькі засади. Взаємовідносини між людьми служать і тим реальним середовищем, у якому здійснюються правові норми шляхом пізнання й оцінки їх змісту свідомістю суб'єктів, їх вольових актів поведінки, спрямованих на дотримання юридичних заборон, виконання юридичних обов'язків, використання прав, опори на відповідні публічні механізми, насамперед на державно-владні інституції. Лише в соціальному середовищі містяться реальні показники ефективності права. Відтак для досягнення соціально значимого результату важливими постають процедури і процес здійснення приписів правової норми, які не повинні відриватися від останньої та її змісту. Зауважимо, що вперше в українській теорії права питання про право в широкому процесуальному аспекті порушив В.М. Горшеньов [8].

Саме з урахуванням досягнень сучасного розвитку науки С.С. Алексєєв пропонує доповнити звичний процес пізнання правових форм «вивченням її дійсної ефективності», тобто наскільки ефективно вони працюють у реальних життєвих ситуаціях [1, с.16, 17]. Підґрунтям цього процесу є нормативність соціальної реальності (соціальна нормативність), яка виводиться не з веління державної влади, а з фактичних відносин, заснованих на еквівалентності обміну діяльністю, взаємних правах та обов'язках учасників соціального спілкування, що виникають на підставі взаємовизнання своєї значимості. Правового характеру їй надає те, що вона стосується соціального інтересу, формуєть-

ся і здійснюється в публічній площині й підлягає контролю з боку інститутів державної влади. З огляду на це з'являється можливість виокремити в суспільстві сферу права і сферу моралі як царини міжособистісних відносин і відповідальності. Обидві вони водночас, мають бути заснованими на спільних гуманітарних принципах.

Норма (правило поведінки), яка складається в результаті повторювальності [34, с.10, 11] й об'єктивації соціальних ситуацій у тісному зв'язку з реальними (соціальними) можливостями її реалізації в діяльності учасників суспільних відносин, залишається в центрі предмета теоретичного правознавства. Право за цих умов має розглядатися не просто як належне, а як укорінене в практику; належне ж, що знаходиться в процесі становлення, стає частиною соціальної реальності. Разом із тим юриспруденція, як і будь-яка інша соціальна наука, не може бути лише пасивним відбиттям правової дійсності, а має досліджувати останню з позицій як сущого, так і належного, того, якою вона є, може й повинна бути. Важливо лише, щоб у праворозумінні компонент належності, який завжди включає певний метафізичний елемент, не перешкоджав прикладній значимості й соціальній ефективності правової регламентації.

Еквівалентність, як запорука відповідності соціальній реальності змісту того чи іншого правила поведінки (соціальний складник), для набуття повноцінного статусу правової норми опосередковується культурними цінностями: обґрунтуванням доцільності (правова політика); виправданням з позиції справедливості (етика права); загальним вираженням за допомогою тексту (логіка права); офіційним визнанням і судовою гарантією за допомогою авторитету державної влади (позитивація права). Цей шлях дозволяє праву стати здатним до повноцінної реалізації свого соціального призначення як найбільш універсального способу впорядкування соціальних відносин, основного засобу вирішення суспільних конфліктів, примирення різноманітних соціальних інтересів, досягнення соціальної злагоди й компромісу.

Такий підхід до праворозуміння передбачає оцінку права і як справедливості, і як примусового засобу для забезпечення впливу на суспільство, інакше кажучи своєрідної примусової справедливості [29, с. 269-285], що спирається на оптимальне поєднання етичного і владно-примусового складників правового способу впорядкування суспільних відносин. Імовірність того, що в разі потреби право буде реалізовано за допомогою юридично

впорядкованої процедури примусу, означає набуття правом нових змістовних якостей, оскільки поряд з нормами, безпосередньо регулюючими поведінку людей, виникають інші норми, які зобов'язують правоохоронні органи вжити заходів для забезпечення дотримання первинних норм [35, с.18], які, на відміну від попередніх, набувають статусу правової реальності, передусім на підставах раціональності й логічної істинності.

Підсумком розширення предмета правознавства має стати розрив замкнутого кола формальних юридичних понять і конструкцій, коли юриспруденція розуміється як така, що розвивається із самої себе, а теорія права – виключно за рахунок узагальнення висновків галузевих юридичних дисциплін. Адже набута в такий спосіб системна якість аж ніяк не може бути зведена до суми її елементів – пояснення сутності і змісту права лише з середини правової матерії. Зворотний висновок ставив би під сумнів загальнотеоретичний статус цієї науки,насамперед її пізнавальні можливості й методологічну функцію стосовно тих галузей правознавства, висновки яких і стали предметом узагальнення.

Водночас такий підхід не повинен нехтувати логічними способами конструювання моделей правової реальності, які знаходять своє вираження перш за все в писаному праві, юридичних текстах, що передбачає чіткі вимоги щодо зрозумілості й послідовності юридичного мислення. Без відомостей, отриманих у результаті використання техніко-юридичного методу, взагалі неможливе теоретико-прикладне освоєння правової дійсності, особливо в дослідженнях, що мають переважно філософську чи соціологічну орієнтацію [1, с. 21]. Ідеться лише про подолання класичної метафізичної риси так званого панлогізму, коли законам, за якими відбувається розумовий процес, по суті, надавався статус універсальних законів всесвіту, відповідно до якого природа й соціальна практика розглядалися як своєрідна прикладна логіка [11, с.13] й зумовленої цим методологічним постулатом установки про самодостатність логічних конструкцій правознавства.

Правовий текст, який є результатом об'єктивації й артикуляції всієї системи соціальної взаємодії, дає змогу людині, як соціальній істоті й суб'єкту права, існувати, спілкуючись з іншими в межах правової реальності, яка є частиною культури й символічної пам'яті [15]. У ширшому контексті норми права відбивають природжені риси тієї чи іншої ментальності – стереотипи світосприймання, звичаї, тра-

диції, систему цінностей і способів інтелектуальної діяльності. Усе це здатне породжувати неоднозначні тлумачення однакових правових текстів, а то й конфлікт інтерпретацій, адже право не може бути ідентичним навіть єдності й усій сукупності писаних законів, які внаслідок цього є принципово відкритими для оцінювання й тлумачення [9, с.35]. Як результат – процеси інтернаціоналізації і глобалізації правової сфери, гармонізації законодавства різних держав не повинні ототожнюватися з механічним перенесенням певних юридичних термінів і конструкцій однієї країни до іншої без урахування особливостей національно-історичного розвитку тієї чи іншої спільноти й державності [27, с.5].

Кожен із названих аспектів сутності й існування права може стати предметом окремого дослідження, скласти певний їх напрямок – філософсько-правовий, політико-правовий, етико-правовий, логіко-правовий, позитивно-правовий, що, однак, не повинно призводити до руйнування цілісності й інтегративності сприйняття права як системного явища науковцями і практиками. Питання ж полягає в актуальності того чи іншого напрямку наукових пошуків правової реальності, зумовленої конкретною соціально-історичною й пізнавальною ситуацією. Сьогодні ж, за висновком багатьох фахівців у галузі правової доктрини, для юриспруденції наступив період, коли вона значною мірою вже використала ресурс розвитку, так би мовити, «в ширину», а має бути готовою глянути на себе збоку [5, с.17], перевірити весь свій методологічний інструментарій, істотно оновити його з огляду на результати фундаментальних праць передовсім у царині філософії й соціології права для переходу на якісно нову сходинку сприйняття правової дійсності.

Зазначений погляд на правозуміння означає насамперед вивчення права у взаємодії учасників суспільних відносин на підставі взаємного їх визнання суб'єктами прав та юридичних обов'язків, які діють у визначених межах правил (норм) поведінки, забезпечених внаслідок своєї значимості публічною гарантією. Доречно звернути увагу на послідовність трансформації уявлень про сутність права залежно від ступеня ускладнення й диференціації системи соціальних інтересів і відносин: від засобу управління (команда-виконання) до соціального регулятора (моделювання правил поведінки), і далі – до найбільш універсального способу впорядкування суспільних відносин (вирішення конфліктів). Правову проблематику в запропонованому контексті належить розглядати в без-

посередньому зв'язку з правовою соціалізацією індивідів, особливостями менталітету й національної правової культури, становленням інституцій громадянського суспільства, демократизацією політичного життя, що передбачає перш за все участь громадян у правоутворенні – виявленні потреби правового регулювання суспільних відносин, формуванні соціальних очікувань щодо його спрямованості і змісту, обговоренні проектів законів та інших нормативно-правових актів, а також в реалізації й оцінці ефективності законодавства.

Предметним результатом запровадження такого підходу має стати розбудова національної правової системи на засадах верховенства права, пов'язаного з поглибленням усталеного для вітчизняної юриспруденції принципу законності, що зазвичай тлумачився як формальне дотримання вимог законодавства шляхом адаптації до змісту правової форми фундаментальних правових чинників – конституційних положень як норм основного закону країни, міжнародних стандартів прав та основоположних свобод людини. Безперечно, суспільні взаємовідносини у правовій державі повинні функціонувати передусім за умов презумпції законності: лише від імені закону, на його підставі, у межах своїх повноважень і в спосіб, передбачений законом, можуть діяти органи державної влади. Однак ускладнення соціальної реальності спонукає до розширення рамок соціально-культурного простору правового регламенту через збільшення можливості використання потенціалу таких джерел права, як судовий прецедент, правовий звичай, нормативний договір, що знаходить своє підтвердження в принципових новелах нещодавно прийнятих галузевих кодексах, в діяльності національних і міжнародних судових інституцій.

Першочергової уваги за цих умов набуває статус судової влади як арбітра з питань права, зокрема, у відносинах між державою і громадянином. Судова влада уповноважена вирішувати конфлікти з приводу права, приймати остаточні правові рішення, діяти в особливому процесуальному режимі. Тому й примусовість як визначальна ознака авторитарного типу права має поступитись гарантії судового захисту, що є пріоритетною умовою реальної можливості здійснення прав та свобод людини і громадянина у правовій державі. Адже згідно з одним із постулатів класичної юриспруденції правовий характер визнається лише за тими нормативними вимогами, які можуть бути захищені в суді. На необхідність наповнення державного примусу правовим змістом,

який дає змогу уникнути свавілля, вказує С.С. Алексєєв, вбачаючи його критерії в підпорядкованості загальним принципам певної правової системи, загальним засадам нормативної регламентації, в механізмах дії за допомогою прав та обов'язків, в розвинутій процесуальній формі [1, с.92].

Не менш важливою в такому вимірі постає і здатність права бути не лише провідником системних імперативів у життєвий світ людини (Е.Гуссерль), що часто-густо знаходить своє відбиття у своєрідному для сьогодення феномені надмірної «юридифікації», а й сприймати соціальний вплив у зворотному напрямку – від безпосередніх потреб та інтересів учасників суспільних відносин до держави як організації публічної влади в масштабах усього суспільства, що є невід'ємною передумовою утвердження прав людини і встановлення самоврядних інституцій громадянського суспільства як підґрунтя правової держави. Рух у даному напрямку має забезпечити не лише розуміння юридичного складника вирішення соціальних проблем, а й наближення його до соціально-антропологічних критеріїв шляхом покладення в основу соціуму і правової системи прав та основоположних свобод людини, що своєю активністю поєднує власну суб'єктивність та об'єктивність соціального світу, акцентує увагу на проблемах правової соціалізації особистості як чинника формування й ефективності правової системи.

Список літератури: **1.** *Алексеев С.С.* Общая теория права: Ученик. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008.– 576 с. **2.** *Байтин М.И.* Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – Изд. 2-е, доп. – М.: ООО ИД «Право и государство», 2005 – 544 с. **3.** *Бурлай Є.* До питання про функції права // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2005. – № 3 (42). – С. 31-42. **4.** *Бусова Н.А.* Модернизация, рациональность и право. – Харьков: Прометей-Пресс, 2004. – 352с. **5.** *Брызгалов А.И.* О некоторых теоретико-методологических проблемах юридической науки на современном этапе // Гос-во и право. – 2004. – № 4. – С. 17-22. **6.** Вступ до теорії правових систем / За заг. ред. *О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко.* – К.: Юрид. думка. – 2006. – 432 с. **7.** *Гомеров И.А.* Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура. – М.: Изд-во ЮКЭА. 2002. – 830 с. **8.** *Горшенев В.М.* Юридический процесс. – Харьков: Основа, 1985. – 156 с. **9.** *Грасхоф К.* Принцип верховенства права у конституційному судочинстві //Вісн. Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 33-38. **10.** *Дедов Д.И.* Конфликт интересов. – М.: Волтерс Клівер, 2004. – 174 с. **11.** *Зотов А.Ф.* Современная западная философия: Учебник – М.: Высш. шк., 2005. – 781 с. **12.** *Ильин И.А.* Теория права и государства./ Под редакцией В.А. Томсинова – М.: Зерцало, 2003. – 400 с. **13.** *Егоров С.Н.* Аксиоматические основы теории права. – СПб.: Изд. дом С.–Петерб. гос. ун-та. – 2001. – 272 с. **14.** *Козловський А.А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с. **15.** Коммуникативная концепция права: вопросы теории: Обсуждение моногр. А.В. Полякова. – СПб.: Изд. дом С.–Петерб. гос. ун-та. – 2003. – 154 с. **16.** *Максимов С.И.* Правовая

реальность как предмет философско-правового исследования. – Харьков: Право. – 2000. – 328 с. **17.** *Малько А.В.* Правовая жизнь и правовая политика// Государство и право на рубеже веков. Проблемы теории и истории. – М.: ИГП РАН, 2001. – С. 14-21. **18.** *Мамут Л.С.* Народ в правовом государстве. – М.:НОРМА –ИНФРА, 2000. – 160 с. **19.** *Мартышин О.В.* Общетеоретические юридические науки и их соотношение// Гос-во и право. – 2004. – № 7. – С. 5-11. **20.** Методологічні проблеми правової науки: Матер. міжнар. наук. конф. Харків, 13–14 груд. 2002 р./ Упорядн.: *М.І. Панов, Ю.М. Грошевий.* – Х.: Право, 2003. – 427 с. **21.** *Овсепян Ж.И.* Государственное принуждение как правовая категория (теоретическая формула отношения принуждения к государству и праву)// Гос-во и право. – 2007. – № 12. – С. 5-14. **22.** *Полешко А.* Методологічні проблеми юридичної науки в Україні (з міжнародної конференції) // Право України. – 2004. – № 7. – С. 145-146. **23.** *Поляков А.В.* Общая теория: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного похода: Курс лекций. – СПб.: Изд. дом С.–Петерб. гос. ун-та. – 2004. – 864 с. **24.** Право и общество: от конфликта к консенсусу/ Под общ. ред. *В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова.* – СПб.: Изд. дом С.–Петерб. гос. ун-та. – 2004. – 278 с. **25.** Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. *В.С. Нерсесянца.* – М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. – 832 с. **26.** *Рабінович П.М.* Верховенство права з позицій європейсько-міжнародного та українсько-конституційного судочинства // Бюл. М-ва юстиції України. – 2006. – №3 (53) – С. 11-22. **27.** *Тацій В.Я.* Методологічні проблеми правової науки на етапі формування правової, демократичної, соціальної держави // Методологічні проблеми правової науки: Матер. міжнар. наук. конф. Харків, 13–14 груд. 2002 р. – Х.: Право. – 2003. – С. 3-12. **28.** Теорія держави і права: Акад. курс / За ред. *О.В.Зайчука, Н.М.Оніщенко.* – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. **29.** *Хеффе О.* Политика. Право. Справедливость. – М.: Гнозис, 1994. – 328 с. **30.** *Хохлов Е.Б.* Юридические химеры как проблема современной российской науки // Правоведение. – 2004. – № 1. – С. 4-14. **31.** *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права: Учебник. – М.: Изд. бр. Башмаковых, 1912. – 805 с. **32.** *Честнов И.Л.* Правопонимание в эпоху постмодерна. – СПб.: ИВЭСП, Знание. – 2002. – 272 с. **33.** *Четвернин В.А.* Введение в курс общей теории права и государства. – М.: ИГП РАН, 2003. – 147 с. **34.** *Цвік М.* Про сучасне праворозуміння // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 4. – С. 3-13. **35.** *Ципелліус Р.* Юридична методологія: Пер. Р. Корнута. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.

Надійшла до редакції 03.08.2008 р.

Нап ... акаде... України ... Мудрого
Бібліотека
18652